

Gyuris Kata

„Minden csak allegória”¹

J. M. Coetzee életművéről és jelentőségéről

John Maxwell Coetzee 1940-ben született a dél-afrikai Fokvárosban. Bár szülei búr származásúak, otthon angolul beszélgetett a család. Coetzee az általános iskolát és a középiskolát is Fokvárosban, illetve a közeli Worcesterben végezte, és itt is érettségizett 1956-ban. 1957-ben kezdte el a Fokvárosi Egyetem (University of Cape Town) angol és matematika szakát, ahol 1960-ban, illetve 1961-ben szerzett alapfokú diplomát. Ezután három évet Angliában töltött programozóként, közben pedig a Ford Madox Ford regényeiről készülő szakdolgozatához végzett kutatást. 1963-ban feleségül vette Philippa Jubbtert, a házasságból két gyermek született. 1965-ben Austinban, a Texasi Egyetemen (University of Texas) kezdett doktori képzésbe, disszertációjában Samuel Beckett korai műveit elemzi stilisztikai szempontból. Ezután három évig a New York-i Állami Egyetemen (State University of New York) tanított, majd miután elutasították letelepedési kérelmét, visszatért Dél-Afrikába. 1972-től egészen 2000-ig különböző pozíciókban a Fokvárosi Egyetemen tanított. 1984 és 2003 között gyakran kapott vendég-előadói meghívásokat neves amerikai egyetemekre. 2002-ben Ausztráliába emigrált, jelenleg Adelaide-ben él partnerével, Dorothy Driverrel. Mindketten az Adelaide-i Egyetem (University of Adelaide) angol tanszékén tanítanak.²

Írói munkásságát számtalan díjjal elismerték már: háromszor nyerte el az időközben megszűnt rangos dél-afrikai díjat, a Central News Agency Literary Awardot; kétszer kapott Booker-díjat; illetve 2003-ban irodalmi Nobel-díjjal is kitüntették. Ez utóbbi elismerést negyedik afrikai származásúként (Albert Camus, Wole Soyinka és Naguib Mahfouz

---

1 A Coetzee életművét kiválóan összefoglaló mondatot az író 2003-as *Elizabeth Costello* című regényéből kölcsönöztem (J. M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, ford. Barabás András, Pécs, Art Nouveau, 2007, 364. old.). A művet az Elizabeth Costelloval nem azonos Elizabeth C. (Lady Chandos) Francis Baconhoz intézett levele zárja, melyben a fiktív Lady Chandos férje egyik korábbi, szintén Baconnek címzett levelére reflektál ezekkel a szavakkal: „Minden csak allegória, mondja az én Philipem. Minden egyes lény kulcs az összes többi lényhez. A napfénypárában magát nyalogató kutya, mondja Philip, az egyik pillanatban kutya, a következőben az isteni jelenés van ráruházva.” (364. old.)

2 Coetzee részletesebb életrajza elérhető itt: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2003/coetzee-bio.html

Első és ez idáig egyetlen hivatalos életrajzát az afrikaans irodalom elismert kutatója, J. C. Kannemeyer írta afrikaans nyelven, szorosan együttműködve Coetzee-val (J. M. Coetzee: Een Schrijversleven). Az angol fordítás 2012-ben jelent meg: J. C. Kannemeyer, J. M. Coetzee: A life in Writing [J. M. Coetzee: Egy íróélet], trans. Michiel Heyns, 2012, Melbourne, Scribe Publications.

után) és második dél-afrikaiként (Nadine Gordimer után) kapta meg. Ugyanakkor érdeklődési köre és munkássága korántsem korlátozódik a dél-afrikai apartheid rendszer viszásságainak és kegyetlenségeinek megörökítésére. Jelen írás azt kívánja bemutatni, hogy rendkívül sokszínű és különösen éleslátó prózája, illetve jelentős irodalomkritikai munkássága hogyan teszik Coetzee-t napjaink egyik legizgalmasabb és bizonyos értelemben leguniverzálisabb írójává, aki univerzalizációja ellenére mégis újra és újra önmaga bőrébe bújjik, megerősítve saját mondását, mely szerint „minden írás önéletírás”.³

Első regénye, az *Alkonyvidék* [*Dusklands*] 1974-ben jelent meg Dél-Afrikában, Magyarországon pedig 2007-ben az Art Nouveau Kiadónál, Bényei Tamás fordításában. Már ebben a korai regényben is felsejlik Coetzee életművének számos későbbi rendező eleme. A regény egy két részre osztott narratívában elemzi a Nyugat imperialista mentalitását. Az első rész (A Vietnam-projekt) Eugene Dawn propagandista tépelődéseit meséli el, akit az amerikai kormány a vietnami háború során alkalmazott pszichológiai hadviselés fejlesztésével bíz meg. A téma különösen érdekes, hiszen az Egyesült Államok pontosan a vietnami háború elleni nyílt felszólalásai miatt tagadta meg Coetzee-tól a letelepedési engedélyt 1971-ben. A Coetzee által fordítói előszóval hitelesített második történet főszereplője pedig Jacobus Coetzee, a 18. századi gyarmatosító, aki az akkor még feltérképezetlen Dél-Afrika belső vidékén próbál szerencsét, s így találkozik egy Namaquaföldön élő törzssel. A két párhuzamos történet egyszerre mutatja be a két főszereplő lassú, fokozatos megőrülését, és egyszerre adja az arrogáns, kolonialista attitűd erős, ugyanakkor roppant ironikus kritikáját is. Már első regényében észrevehető Coetzee érdeklődése a mindenkori Másik megjeleníthetősége iránt, illetve már itt is reflektál a propagandisztikus, el- és leállatiasító politikai diskurzus veszélyeire. Szintén tetten érhető a későbbi írásaiban szinte reflexszé váló ön-ironikus gesztus, mellyel saját élettörténete felé fordul, és már-már parodisztikusan kifacsarja azt.

Első jelentősebb díját három évvel későbbi regényéért, *A semmi szívében*ért kapta [*In the Heart of the Country*], mely magyarul 2004-ben jelent meg Babits Péter fordításában, szintén az Art Nouveau Kiadónál. Ezzel a Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban is megjelent regénnyel elnyerte az akkor legrangosabbnak számító dél-afrikai díjat, a Central News Agency Literary Awardot. Második regényének középpontjában – az *Alkonyvidék*hez némiképp hasonlóan – az a folyamat áll, ahogyan a főszereplő, Magda a 266 rövid, számozott fejezet végére teljesen elveszti józan eszét. Coetzee ebben a regényében már jóval erősebben és nyíltabban tematizálja a gyarmatosító és a gyarmatosított viszonyát, ám nem is ez a regény legkiemelkedőbb érdeme. A stilsztikában jártas és az iránt érdeklődő író (doktori disszertációjában stilsztikai szempontból elemezte Beckett korai műveit) nagy magabiztossággal játszik a fokalizációval, így teljességgel megbízhatatlan első személyű narrátora, Magda nem könnyíti meg az olvasó dolgát. Ennek a korai regénynek másik különlegessége Coetzee női narrátorával való azonosulása, ami később is fontos szerepet játszik majd írói munkásságában – gondoljunk csak a *Foe* Susan Bartonjára vagy Elizabeth Costellóra. A regény egy fizikailag zárt térben feszegeti a hegeli úr-szolga viszony gyarmati változatának felcserélődését, s ebben nagyban hasonlít Doris Lessing *A fű dalol* [*The Grass is Singing*] című debütáló regényéhez, melyben a gyarmati női élmény hasonlóan zárt térben kerül elemzésre. Talán nem is véletlen, hogy Magda ezekkel a sza-

---

3 „[...] all writing is autobiography [...]”: J. M. Coetzee, *Doubling the Point: Essays and Interviews* [Kettős szempont: esszék és interjúk], ed. David Attwell, 1992, Cambridge, MA, Harvard University Press, 17. old. Az angol nyelvű szövegek fordítását én készítettem.

vakkal nyugtatja magát: „Mindig is ez akartam lenni: a belső terek poétája, a kövek belső mivoltának, a hangyák érzelmeinek, a gondolkodó agy tudatosságának felfedezője.”⁴

A *semmi szívében* követte 1980-ban *A barbárokra várva* [Waiting for the Barbarians], mely Coetzee elsőként magyarra fordított műve (Sebestyén Éva fordítása az Európa Könyvkiadónál jelent meg 1987-ben, majd később az Art Nouveau-nál is). Talán nem is véletlen, hogy pont ez a regény került először a magyar olvasóközönség kezébe, hiszen Coetzee a címet Konsztantinosz Kavafisz azonos című verséből kölcsönözte, mely a rendszerváltást megelőző és azt követő években különös jelentőséggel bírt a magyar értelmiségi elit számára. Olyannyira releváns ez a vers a magyar olvasóknak, hogy a regény magyar kiadásába Kavafisz versének Faludy György által készített fordítása (*Várunk a barbárokra*) is belekerült. Szintén ez volt az a regény, melyre a nemzetközi irodalmi közösség is igazán felkapta a fejét.

A történet egy meg nem határozott, távoli Birodalomban játszódik, ahol a látszólagos rendet leginkább az enigmatikus „barbároktól” való félelem tartja fent. Amikor a főszereplő, a Birodalom legkülső határán húzódó város bírója maga mellé vesz és ápolni kezd egy megkínzott barbár lányt, a megszokott rend lassan felbomlani látszik. Coetzee megéjtő érzékenységgel és rálátással írja le, ahogyan a férfi mindenáron meg akarja érteni, és végső soron birtokolni a lány történetét és szenvedését, s egy fontos, akár kifordított bibliai mimikriként is értelmezhető jelenetben, amikor a bíró megmossa a lány lábát, valódi kapcsolat látszik kibontakozni köztük.

A regény második felében a bíró visszaviszi a lányt saját törzséhez, amivel kivívja Joll ezredes, a Birodalom egyik helytartójának haragját. Ezzel a történet hatalmas fordulatot vesz, hiszen innentől kezdve a korábbi bíró börtönbe vetése, megalázása és kínzása következik, majd pedig – mintha mi sem történt volna – a hatalomba való visszaállítása. Igen könnyű a dél-afrikai apartheidrendszer allegóriájaként olvasni a regényt, ugyanakkor egyre több kritikus hívja fel a figyelmet ennek az olvasatnak a rendkívül reduktív jellegére. J. M. Coetzee and the Ethics of Reading [J. M. Coetzee és az olvasás etikája] című, a lévinasi etikai kritikára támaszkodó monográfiájában David Attridge kifejti, hogy nem érdemes teljesen félredobni a szó szerinti olvasatot, hiszen egy mű igazi értéke az olvasás élményében születik, eltekintve politikai és történelmi vonatkozásaitól.⁵ Ez a fajta látásmód Coetzee későbbi, általában allegorikusan olvasott regényeire is kiterjeszhető.

Következő művével, az 1983-as *Michael K élete és kora* [Life & Times of Michael K] című regénnyel elnyerte a rangos brit Booker-díjat. A történet Michael K-ről szól, a nyúlshájjal született kívülállóról, aki Dél-Afrikában egy fiktív polgárháború idején válogatott szörnyűségeken megy keresztül. Ebben a regényben is felmerül az allegorikus olvasat kérdése, maga Coetzee veti fel, amikor ezt írja:

„[...] az, hogy te táborlakó voltál, csupán allegória, ha egyáltalán ismered a szót. Annak az allegóriája – a legfilozofikusabb értelemben véve –, hogy milyen botrányok közepette, milyen dühvel tud az értelem meglepedni egy rendszerben anélkül, hogy fogalomná emelkednék benne.”⁶

4 J. M. Coetzee, *A semmi szívében*, ford. Babits Péter, Pécs, Art Nouveau, 2004, 75. old.

5 David Attridge, *J. M. Coetzee and the Ethics of Reading*, Chicago, Chicago University Press, 2004, 34., 39.

6 J. M. Coetzee, *Michael K élete és kora*, ford. Ross Károly, Pécs, Art Nouveau, 2003, 326–327.

Mivel ironikus módon maga a szerző hívja fel a figyelmet erre a lehetséges olvasatra, azt is mondhatjuk, hogy egyszerre reflektál regényének műfajára és figyelmeztet a mindenkori totalitárius rendszerek értelmetlenségére, illetve az ebből fakadó veszélyekre. Ez a már-már groteszkbe hajló értelmetlenség, illetve a történet egyéb groteszk fordulatai erősen emlékeztetnek Kafka írásaira, elsősorban *A perre*, és annak főszereplőjére, Josef K.-ra. Coetzee több regényében felfedezhetőek karkai elemek, irodalomkritikusként pedig ő maga is foglalkozott a szerző műveivel, de minden kétséget kizáróan ez a regénye áll a legközelebb Kafkához. Az intertextuális kapcsolatot megerősíteni látszik Paul Austernek írott levele, melyben kifejti, hogy regényének főszereplője azért kapta a Michael K nevet, hogy visszavegye a Kafka által kisajátított betűt, és megírassa a saját történetét.⁷

Időrendben következő regénye az 1986-os *Foe*, melynek Babits Péter által készített magyar fordítása 2004-ben jelent meg. A regény a robinzonádok sorát gyarapítja, ami értelmezhető egyfajta főhajtásnak is Coetzee nagy elődje, Daniel Defoe előtt. Nobel-díjas beszédében (2003) elmeséli, hogy gyerekként mekkora lelkesedéssel olvasta Robinson Crusoe történetét, és mennyire meglepődött, mikor a gyermekek számára készült irodalmi enciklopédiából kiderült, hogy a *Robinson Crusoe* szerzője nem maga Robinson Crusoe, hanem egy bizonyos Daniel Defoe.⁸ Talán részben emiatt a gyermekkori élmény miatt döntött úgy, hogy visszatér nemcsak a gyarmati irodalom egyik kanonikus darabjához, hanem a regény műfaji fejlődésének egyik mérföldkövéhez is. A történet szerint, melyet sokan értelmeznek az eredeti *Robinson Crusoe* feminista újraírásaként, Crusoe nem csupán Péntekkel osztozik lakatlan szigetén, hanem egy Susan Barton nevű nővel is. Különösen érdekes mozzanat a regényben, hogy a szigetről történő megmenekülésük után Susan Barton lesz az, aki egy angol író, Daniel Foe segítségével megpróbálja papírra vetni történetüket. Így Coetzee nemcsak a robinzonádok hagyományába kapcsolódik be, hanem folyamatosan reflektál az írás folyamatára, és az ebben felbukkanó hatalmi játékokra is. Susan Barton és Daniel Foe például csak a legritkább esetben értenek egyet azzal kapcsolatban, hogy mi is kerüljön bele készülő regényükbe, nem véletlen tehát, hogy Barton egyszer így fakad ki: „*Én nem vagyok egy a történetei közül, Mr. Foe.*”⁹ A gyarmati témán kívül Coetzee több másik regényéhez hasonlóan itt is fontos szerepet kapnak a kevésbé explicit metafikciós tünődések, hiszen a történet nemcsak egy fizikai utazásról szól, hanem egy irodalmi klasszikus megszületéséhez vezető útról is.

Az 1990-es *Age of Iron* [*Vaskor*]¹⁰ Coetzee egyetlen olyan regénye, mely expliciten foglalkozik a dél-afrikai apartheidrendszer borzalmaival, s emiatt ez a könyve áll a legközelebb nagy elődje, Nadine Gordimer munkásságához, aki – Coetzee-val ellentétben – mindig kemény, realista stílusban írt. A könyv egyfajta levélregény, az olvasó Mrs. Curren lányának címzett leveleiből értesül a Fokvárosban történekről. Mrs. Curren rákbeteg, idősebb klasszika-filológus, aki egész életében ellenezte az apartheidrendszert, de soha nem tett aktívan ellene, most viszont közvetlen közletről szembesül a feketék sérelmére elkövetett

7 Paul Auster, J. M. Coetzee, *Itt és most*, ford. Vághy László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2013, 111.

8 A teljes beszéd elérhető angol nyelven itt (a szövegben említett rövid anekdotát csak a videófelvételen lehet hallani): http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2003/coetzee-lecture-e.html

9 J. M. Coetzee, *Foe*, ford. Babits Péter, Pécs, Art Nouveau, 2004, 198.

10 Bár a regény még nem jelent meg magyarul, 2004-ben a Nagyvilág közölt egy rövid részletet Fázsy Anikó fordításában (J. M. Coetzee, *Vaskor*, ford. Fázsy Anikó, Nagyvilág, 49., 2004, I., 3–20. old.).

kegyetlenségekkel. A liberális fehér dél-afrikaiakhoz hasonlóan Mrs. Curren is hajlamos filozófiai szempontból megközelíteni történelmi jelenét:

„*A vas gyermekei, gondoltam. [...] A vaskor. Ezután következik a bronzkor. Vajon mennyi, mennyi idő még, míg a puhább korok újra sorra kerülnek, az agyag kora, a föld kora?*”¹¹

Talán az olvasó figyelmét sem kerüli el Coetzee öniróniája, mellyel női főszereplőjének bőrébe bújva kritizálja önmagát, a fehér dél-afrikait, aki bár erkölcsileg az apartheid ellen van, valójában semmit sem tud – és talán nem is akar – tenni ellene. Éppen ezért a regény nemcsak tematikája miatt érdekes, hanem azért is, mert társadalmi mondanivalója mellett Coetzee rendkívül önreflexív regényművészetébe is szorosan beépül.

The Master of Petersburg [*A pétervári mester*] című 1994-es regénye látszólag egészen más problémákat feszeget mind tematikailag, mind műfajilag. Bár fikciós regényről van szó, főszereplője mégis maga Dosztojevszkij, a történet pedig mélyen beágyazódik az orosz történelembe. A regény alapcselekménye Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének a kiadó által kihagyott fejezetén alapul, melyet a modernkori kiadásokban általában függelékként közölnek. A történet szerint miután tudomást szerez mostohafia, Pavel haláláról, Dosztojevszkij otthagyja drezdai otthonát és visszatér Moszkvába, hogy felderítse Pavel halálának körülményeit. Coetzee különleges irodalmi vállalkozása nagyon hasonlít a *Foe*-hoz, hiszen itt is egy klasszikus irodalmi mű nyomába ered, azt próbálja újraírni saját szempontjából.

Nem elhanyagolható életrajzi tény, hogy Coetzee fia ekkortájt vesztette életét mai napig tisztázatlan körülmények között, ezért a neurotikus és félőrült Dosztojevszkij kutatása Coetzee önterápiájaként is olvasható. Ám a regény talán legnagyobb értéke az, hogy egy lebilincselő narratívában tudja egyesíteni a Dél-Afrikához sok szempontból hasonló 19. századi Oroszország hiteles korrajzát, Dosztojevszkij szenvedélyes kutatását és saját maga metafiktív érdekfeszítését.

A pétervári mestert követő 1999-es *Szégyen* [*Disgrace*] Coetzee egyik talán legismertebb, és egyben második Booker-díjas regénye. *A barbárokra várva* mellett ez a mű nevezhető Coetzee legallegorikusabb regényének. A történet főszereplője David Lurie, a Fokvárosi Egyetem professzora, aki – miután egyik diákja nemi erőszakkal vádolja meg – kénytelen lánya, Lucy vidéki farmjára költözni és új életet kezdeni. Azonban az igazi változás akkor következik be, amikor három fekete férfi megtámadja őket, Lucy-t megerőszakolják, Lurie-t pedig felgyújtják. Ennek a traumának a hatására Lurie valóban kénytelen átértékelni nemcsak saját tetteit, hanem tágabb értelemben véve a dél-afrikai társadalom mélyén meghúzódó feszültségeket is. A *Michael K élete és kora* után ebben a regényben is prominens szerepet játszanak a kafei utalások, elsősorban az átváltozás és az állati létezés által nyújtott lehetőségek. Lurie és Lucy számára az újrakezdés, a szimbolikus állattá válás tűnik az egyetlen megváltásnak. Lucy erről így vélekedik:

„*Igen, egyetértek, megalázó. De talán nem rossz kiindulópont az újrakezdéshez. Talán ezt kell megtanulnom elfogadni. Elkezdeni a legalsó szinten. Semmivel. Csak semmivel. Kártyák nélkül, fegyver nélkül, tulajdon nélkül, jogok nélkül, méltóság nélkül.*”¹²

11 „*Children of iron, I thought. [...] The age of iron. After which comes the age of bronze. How long, how long before the softer ages return in their cycle, the age of clay, the age of earth?*” J. M. Coetzee, *Age of Iron*, 1990, London, Secker & Warburg, 46. old.

12 J. M. Coetzee, *Szégyen*, ford. George Gábor, Pécs, Art Nouveau, 2007, 327. old.

A változás elsősorban Lurie számára nehéz, aki a létezés ezen módját a kutyák életéhez hasonlítja, ugyanakkor ő maga is elismeri saját fokozatos átváltozását: „Nos, most már ő lett a kutyás ember: a kutyasírásó, a kutyalelkek hajósa, a harijan.”¹³ Lurie (ön)ironikus pálfordulásának finom és árnyalt leírása teszi a *Szégyent* Coetzee egyik leg-erősebb regényévé, s ha figyelembe vesszük, hogy a mű kiadása egybeesik Coetzee egy másik könyvének, a *The Lives of Animals*-nak [Az állatok életének] megjelenésével, érdekes fordulatot fedezhetünk fel az író érdeklődésében. Az esszégyűjtemény nemcsak Coetzee gondolatait tartalmazza az állatjogokról, hanem Marjorie Garber, Peter Singer, Wendy Doniger és Barbara Smuts reflexióit is. A két művet egybeolvasva közelebbi képet kapunk egy Coetzee számára egyre fontosabbá váló témáról: az állatok filozófiai Másikként való értelmezéséről, valamint az állatjogokról.

A kötetben szereplő esszék eredetileg Coetzee Princeton Egyetemen tartott előadásai voltak, melyeket kissé átdolgozva újra megjelentetett 2003-as, *Elizabeth Costello* című regényében. A könyv nyolc fejezetből (leckéből), illetve egy utóiratból áll, melyekben Elizabeth Costello beszél többek között az afrikai regényről, az állatok életéről, a bölcsészettudományok helyzetéről Afrikában, illetve egyéb, filozofikusabb kérdésekről is, például a gonosz problémájáról. A nyolc előadást rövid történet keretezi, melynek során kiderül, hogy Elizabeth Costello írónőt negyedik regénye, *Az Eccles Street-i ház* tette ismertté, annak főszereplője, pedig Marion Bloom, az *Ulysses* Leopold Bloomjának a felesége. Costellót neves egyetemekre hívják irodalmi előadásokat tartani, azonban ő úgy dönt, hogy inkább az állatokról beszél. Ellentmondást nem tűrően provokálja közönségét, amikor ezzel a hasonlattal él az állatokból készült termékekkel kapcsolatban:

„*Mintha vendégségbe mennénk a barátainkhoz, és valami udvarias megjegyzést tennénk az állólámpára a nappaliban, mire ők azt mondanák: »Gusztusos darab, ugye? Lengyel zsidó bőrből készült, szerintünk az a legfinomabb, a lengyel zsidó szüzek bőre.«*”¹⁴

Maga Costello is felismeri hasonlatának naiv erkölcsösségét, de csípős öniróniája ellenére is kitart nézetei mellett. Az *Elizabeth Costello* éppen ezért olvasható Coetzee implicit önírásaként, hiszen ő maga is az angol irodalom egyik klasszikusának feminista átírásával vált ismertté, ebben a regényében pedig saját magát parodizálja – az ismert író, aki öreg-ségére elvesztette fókuszát, és mindenféle, a közönség számára érdektelen témákról tart előadást.

2004-ben megjelent még egy novellája Elizabeth Costellóról *Mikor egy nő megöregszik* [*As a woman grows older*]¹⁵ címmel, illetve 2005-ös *Slow Man* [*Lassú férfi*] című regényének egyik mellékszereplője szintén Elizabeth Costello. Ennek az Adelaide-ben, Ausztráliában játszódó regénynek a főszereplője Paul Rayment, a francia fényképész, aki egy baleset során elveszíti egyik lábát, ezért szinte egész életét újra kell tanulnia. Ápolója, Marijana Horvátországból került Ausztráliába, így a két európai hamar összebarátkozik. Pault váratlanul meglátogatja az ismert író, Elizabeth Costello, aki megpróbálja rábeszélni, hogy valljon szerelmet Marijanának, Paul viszont úgy érzi, hogy Costello csak felhasználja őt legújabb regényéhez. Ez a roppant szellemes metafikciós gesztus sokat elárul

13 Uo., 235. old.

14 J. M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, ford. Barabás András, Pécs, Art Nouveau, 2007, 187–188. old.

15 Magyar fordítás: J. M. Coetzee, *Mikor egy nő megöregszik*, ford. Barabás András, Pécs, Pendulum, 2006.

arról, hogyan viszonyul Coetzee saját műveire, hiszen ebben a regényben az olvasó nem csak Coetzee új otthonába, hanem szórakoztatóan szokványosnak tűnő írói dilemmáiba is bepillantást nyer. 2007-es regénye, a *Diary of a Bad Year* [*Egy rossz év naplója*] szintén Ausztráliában játszódik. A főhős ezúttal Señor C., az öregedő író, akinek változatos témájú esszéi teszik ki a regény nagy részét, ugyanakkor megtalálhatóak benne saját, valamint szomszédja, Anya naplóbejegyzései is. A naplóbejegyzésekből kivehető, ahogy a két rendkívül különböző ember kapcsolata elmélyül, míg az esszék többnyire aktuálpolitikai kérdéseket feszegetnek.

Coetzee érdeklődése az önéletírás iránt mindig is jelen volt műveiben, nyíltan viszont csak 1997-ben kezdett foglalkozni vele, amikor megírta *Boyhood: Scenes from provincial life* [*Gyermekkor: jelenetek a vidéki életből*] című fikciós önéletrajzát, melyet 2002-ben követett a *Youth: Scenes from provincial life* [*Ifjúság: jelenetek a vidéki életből*]. Ezekben a művekben egyes szám harmadik személyben beszél gyermekkoráról, illetve kamaszkoráról. Az ezt követő három regénye (*Elizabeth Costello*, *Slow Man*, *Diary of a Bad Year*) már sokkal árnyaltabban nyúl az író-szereplő kapcsolathoz, hiszen Coetzee nem kevés öniróniával mutatja be kívülállóként saját életét és gondolkodását. 2009-ben rövid időre ismét visszatért az explicit(ebb) önéletírás kötelékébe *Summertime* [*Nyáridő*] című művével. A történet főszereplője a már elhunyt John Coetzee, akiről őt olyan ember mesél, akik meglehetősen jól ismerték őt. Az őt ismerős történetét a fiktív életrajzíró válogatja össze, és értelmezi helyenként. Coetzee tehát megint érdekes, önreflexív játékot űz, nem csupán a műfajokkal, hanem az (önéletrajz)írói megbízhatósággal is.

Legutóbbi regénye, a *Jézus gyermekkorra* [*The Childhood of Jesus*], mellyel megint távolodni tűnik az önéletrajz műfajától, 2013-ban jelent meg a Jonathan Cape kiadónál, Magyarországon pedig 2014-ben, Kada Júlia fordításában a Helikon Kiadónál. A regény vegyes kritikai visszhangra talált, de mindenképpen fontos helyet foglal el Coetzee munkásságában. A történetben egy férfi és egy fiú emigrál egy ismeretlen országba, ahol az egyetlen beszélt nyelv a spanyol, melyet meg kell tanulniuk, hogy kommunikálni tudjanak a helyiekkel. Simón, a férfi ígéretet tesz Davidnek, a kislánynak, hogy megtalálja édesanyját, akire a fiú egyáltalán nem is emlékszik. Az enigmatikus világ miatt eszünkbe juthat Coetzee korábbi regénye, *A barbárokra várva*, ugyanakkor a regényben használt, egyáltalán nem regényszerű, sokszor szinte abszurd dialógusok sokkal inkább Platónra, vagy akár Beckettre emlékeztetnek. A dokkmunkások beszélgetése például egészen abszurd fordulatot vesz:

„– Érttem. Tehát végeredményben azzal jártam a legjobban, hogy itt vagyok, ebben a dokkban, ebben a kikötőben, ebben a városban, ebben az országban. Minden így a legjobb, ahogy van a lehetséges világoknak ebben a legjobbjában. / – Ez nem egy lehetséges világ [...] Ez az egyetlen világ.”¹⁶

Ismét érdekes, ahogyan Coetzee kifordítja az európai műveltség egyik alapkövét, mint ahogy korábban is tette sokszor, ám ez a regény egyelőre mégis példanélkülinek tűnik eddigi munkásságában. Talán pont ironikus filozofikussága vagy implicit keresztény utalásai miatt, mindenesetre úgy tűnik, hogy Coetzee a nyílt önéletrajzi fordulat után újfent más irányt vesz regényművészetében.

---

16 J. M. Coetzee, *Jézus gyermekkorra*, ford. Kada Júlia, Budapest, Helikon, 2014, 56. old.

Szépirodalmi munkássága mellett Coetzee kritikai művei sem elhanyagolhatóak. Számos tanulmánykötete jelent meg, ezek közül az első egy hosszabb esszé – valójában a Fokvárosi Egyetemen tartott székfoglalójának átirata –, mely a *Truth in Autobiography* [Igazság az önéletírásban] címet viseli, és Fokvárosban jelent meg 1984-ben. Már korai téma-választásából is kitűnik későbbi elméleti és irodalmi érdeklődése.

Az 1988-as *White Writing: On the Culture of Letters in South Africa* [Fehér írás: A dél-afrikai bölcsészettudomány hagyományáról] egy olyan témát is beemel Coetzee elméleti írásai közé, mely szintén mélyen foglalkoztatja az író: a fehér afrikai irodalom kérdését. A hét esszéből álló gyűjtemény, mely változatos műfajú, afrikaans és angol nyelven írt műveket elemez, alapvetően a fehérek Afrikához fűződő viszonyát vizsgálja, és a fehér afrikai irodalom mibenlétét próbálja megragadni. Ezt a kötetet követte Coetzee mai napig egyik legismertebb, 1992-es esszégyűjteménye, a *Doubling the Point: Essays and Interviews* [Kettős szempont: esszék és interjúk], mely David Attwell szerkesztésében jelent meg. A változatos mű egyrészt tekinthető Coetzee korai töredékes életrajzának, mivel a David Attwellnek adott interjúkból számtalan érdekes részlet kiderül az egyébként rendkívül zárkózott író életéről és gondolkodásáról, ugyanakkor már csak a benne található tanulmányok változatossága miatt is roppant érdekfeszítő. Coetzee ír többek között Beckettről, Kafkáról, a populáris kultúráról, nyelvészetről, cenzúráról, afrikai irodalomról, és itt található meg többek között a Jeruzsálem-díj¹⁷ átvételekor elhangzott beszéde. Ezenkívül szintén ebben a kötetben szerepel az *Into the Dark Chamber: The Writer and the South African State* [A sötét kamrába: Az író és a dél-afrikai állam] (1986) című tanulmánya, melyben arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon íróként hogyan lehet hitelesen bemutatni a kínzást. Coetzee szerint számos dél-afrikai író érdekel (talán túlságosan is) a kínzás, ugyanakkor óvatosan kell megközelíteni a kérdést, hiszen egy író könnyen reprodukálhatja a fizikai szenvedést, ahelyett, hogy igazán megértené azt. Ezt különösen érdekes az *Alkonyvidék* és *A barbárokra várva* című regényei fényében olvasni. 1974-es debütáló regényét ezekkel a szavakkal nyitja főszereplője, Eugene Dawn:

„Coetzee arra kért, hogy írjam át a tanulmányomat. Van benne valami, amit nem vesz be a nyomra: azt akarja, hogy szalonképesebb legyen, máskülönben kidobja az egészet.”¹⁸

Ezzel szemben 1980-as regényében már részletesen és expliciten, ugyanakkor a bíró erősen ironizáló hangja mellett is mély átérzéssel ír az erőszakról, mindenféle előszó nélkül.

Az 1996-os *Giving Offense: Essays on Censorship* [Sértés: Esszék a cenzúráról] Coetzee európai műveltségéről és dél-afrikai érdeklődéséről tesz tanúbizonyságot. A kötetben szereplő tanulmányok többsége 1988 és 1993 között jelent meg, s a szerző elmondása alapján nem a cenzúra történetét próbálja felvázolni velük, hanem inkább a cenzúra jelenségének motivációit keresi.¹⁹ *A Lady Chatterley szeretőjétől*, illetve a pornográfiát cenzúrázó szabályoktól eljut egészen az apartheidrendszer cenzúraapparátusáig. Bár Coetzee műveit

¹⁷ A Jeruzsálem-díjat (teljes nevén: Jerusalem Prize for the Freedom of the Individual in Society) két évente osztják ki olyan íróknak, akik műveikben valamilyen értelemben az emberi szabadságról és a társadalomról írnak. Coetzee 1987-ben kapta meg a díjat.

¹⁸ J. M. Coetzee, *Alkonyvidék*, ford. Bényei Tamás, Pécs, Art Nouveau, 2007, 9. old.

¹⁹ J. M. Coetzee, *Giving Offense: Essays on Censorship* [Sértés: Esszék a cenzúráról], 1996, Chicago, IL, University of Chicago Press, vii. old.

sosem tiltották be szülőországában, ennek lehetősége mindig is fennállt, hiszen számtalan más, vele nagyjából egy időben alkotó dél-afrikai szerző művei kerültek tiltólistára.

Ha a cenzúra fogalmával és motivációival foglalkozó kötetből még nem is lenne teljesen egyértelmű, két irodalmi esszékét összegyűjtő kötetéből világossá válik, hogy bár Coetzee dél-afrikai író, nem csupán érdeklődési köre, hanem inspirációi és írói kifejezőmódja is jóval messzebbre nyúlik Afrikánál. *Stranger Shores: Literary Essays, 1986–1999* [*Idegen partok: irodalmi esszék, 1986–1999*] című tanulmánykötetében például közel sem csupán a nagy afrikai elődök (Doris Lessing, Naguib Mahfouz, Ali Mazrui, Nadine Gordimer) munkásságára reflektál, hanem bemutatja azokat az európai klasszikus és modern szerzőket is, akik nagyban befolyásolták őt. A kötetben szereplő huszonkilenc tanulmány többek között Defoe, Richardson, Kafka, Dosztojevszkij és Borges egy-egy művével, vagy akár egész életművével foglalkozik. Az esszék többnyire semleges kritikai elemzések, esetenként recenziók.

Ennél mintha érettebb és jóval letisztázottabb kiadvány lenne *Inner Workings: Literary Essays, 2000–2005* [*Belső működések: irodalmi esszék, 2000–2005*] című tanulmánykötete, mely az *Idegen partok*at követő öt év alatt írott irodalmi esszéit gyűjti össze. Coetzee írásai többek között Walter Benjammal, Márai Sándorral, Paul Celannal, Sebaldal, William Faulknerrel, Philip Roth-tal, Márquezzel és Naipaullal foglalkoznak. A kötetben szereplő tizenhat írás mindegyike nagyjából recenzióknak és az írók rövid elhelyezésének, munkásságuk kontextualizálásának felel meg. Írásainak fő érdeme, hogy még a számára földrajzi vagy történelmi okok miatt idegen szerzőket és műveiket is roppant pontos filológiai munkával írja le, s éles szemmel veszi észre az ezekből az életrajzi sajátosságokból fakadó elemeket műveikben. Remekül látja például Márai történelmi, társadalmi és földrajzi liminalitását (mely igen hasonló saját magáéhoz), ugyanakkor nem mulasztja el művei angolszász recepciójának értékelését sem. Ítélete Márai írói értékéről szigorú, de következetes, hiszen külső és belső (szövegszintű) tényezőket is figyelembe vesz, amikor kritikával illeti *A gyertyák csonkig égnek* és az *Eszter hagyatéka* szerzőjét.

Coetzee életművének nem egyetlen érdekessége írói és kritikus munkájának együttélése. Paul Austerrel 2008 és 2011 között folytatott levelezése 2013-ban jelent meg az Egyesült Államokban, Magyarországon pedig ugyanebben az évben az Európa Kiadónál. A gyakran szellemes, jó kedélyű levelezés mögött komoly filozófiai töprengések bújnak meg barátságról, szakmai kérdésekről, sportról, sakkról és programozásról. Coetzee sokoldalúságát az is mutatja, hogy a fent említett tevékenységeken kívül holland és afrikaans irodalmat is fordít angolra. További érdekesség, hogy Coetzee az irodalmon kívül más művészeti ágakban is jártas: Belinde de Bruyckere, belga szobrász 2013-as, a Velencei Biennálén kiállított *Cripplewood* [*Nyomorékfa*] elnevezésű installációjához Coetzee-t kérte fel kurátornak. A művésznőt, aki különféle anyagokból készít szobrokat, Coetzee írásainak szépsége ihlette meg, ezért kérte fel művészi kollaborációra az író. Ennek eredménye a már említett kiállítás, illetve egy közös kiadvány, melyben Coetzee egy addig publikálatlan írása is szerepel, *The Old Woman and the Cats* [*Az öreg hölgy és a macskák*] címmel, melynek főszereplője újfent Elizabeth Costello. Talán érdemes megemlíteni Coetzee újabb magyar vonatkozását is: Mundruczó Kornél 2012-ben megrázó és rendkívül erős színdarabot rendezett Coetzee *Szégyen* című regényéből, mely Mundruczó *Frankenstein-terv* (2007) és *Nehéz istennek lenni* (2010) című rendezései mellett felfogható a rendező erőszak-trilógiájának részeként is. Coetzee története annyira megihlette Mundruczót, hogy legújabb filmjében, a 2014-es, Oscar-díjra is nevezett *Fehér istenben* (mely egyébként kóbor kutyák lázadásáról szól) egyik, Monori Lili által alakított szereplőjét Bevnek nevezte el. Bev a

kutyamenhely vezetője, a szerep eredetileg Coetzee *Szégyn* című regényéből származik, és Monori már a *Szégyn*ből készült színdarabban is ezt a szerepet alakította.

Jól látszik, hogy Coetzee, az író, a kritikus, a nyelvész és a fordító mennyire sokoldalúan tud megnyilvánulni, ám ami igazán összeköti szétágazó munkásságát, az a tanulmány címében is előbukkanó allegória szó. Coetzee esetében azonban nem csupán a gyarmati helyzet allegóriájáról beszélhetünk, ugyanis ő nem csupán a dél-afrikai apartheidrendszer krónikása, sőt, egyáltalán nem is nevezhető kizárólagosan afrikai írónak. Derek Attridge is kifejti Coetzee *Inner workings* [*Belső működések*] című esszékötetéhez írt előszavában, hogy Coetzee gyakorlatilag teljesen kozmopolita író²⁰, illetve hogy „számos különböző hagyományban gyökerező íróval folytatott gazdag párbeszédből alkot”.²¹ Ennek alapján Coetzee jelentőségéről sem csupán a posztkoloniális irodalom keretein belül lehet vagy érdemes beszélni. Úgy tűnik, hogy akár Kafka, akár Defoe, akár Dosztojevszkij újraírásában, akár a nyíltabb gyarmati allegóriát tekintve, Coetzee mindig is önmagát keresi, egészen pontosan önmaga és az írás aktusának kapcsolatát. Ahogyan explicit és implicit önéletrásaiból is kitérünk, minden regénye bizonyos mértékig önmaga allegóriája és önmaga keresése, ami akár befordulóvá, parazitikussá is tehetné írásait, ám ehelyett kivételes érzékenységgel képes bemutatni olyan problémákat, melyek az emberiség gondolkodásának középpontjában állnak: az állami apparátus betegsége; az erkölcs fogalmának átláthatatlansága; az állatok, mint a mindenkori Másik jogainak fontossága. Coetzee-t élelslátása, széles körű műveltsége, és ezek lehető legfinomabb kombinációja teszi korunk kiemelkedő írójává, aki végső soron nem csak önmagáról és önmagához ír, hiszen, ahogy Elizabeth C. is mondta: „Minden egyes lény kulcs az összes többi lényhez.”

---

20 J. M. Coetzee, *Inner Workings: Literary Essays, 2000–2005* [*Belső működések: irodalmi esszék, 2000–2005*], 2007, New York, Viking, xii. old.

21 „Coetzee creates out of a rich dialogue with writers in a number of traditions.” Uo., XIII. old.